

πολυκύμαντη έσωτερική της ζωή. Με όλα αυτά που είπαμε για τή γλώσσα και τή σημασία της φαίνεται ότι ο Πλάτων ήταν ο πρώτος, ο οποίος έφιλοσόφησε για αυτήν. Και είναι τοῦτο εύνοητο, γιατί άπαξ κι' έγινε για τόν Πλάτωνα ή έπιστροφή του πνεύματος προς εαυτό, ήταν φυσικό να καταγίνη και με τὸ πρόβλημα: τί είναι ή γλώσσα και ποιά είναι ή σημασία της. Είναι και ή γλώσσα ένα από τὰ αντικειμενικά δημιουργήματα του ανθρώπινου πνεύματος.

3. ΟΙ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΛΑΤΩΝΑ.

Αἴσθησις, δόξα, διάνοια, νοῦς

Ο Πλάτων διαχωρίζει τις δυνάμεις, τις ικανότητες γενικῶς τῆς ψυχῆς και έρμηνεύει τί προσφέρει ή κάθε μία για τή δημιουργία τῶν αντικειμενικῶν της έργων. Διαιρεῖ λοιπόν τήν ψυχή σε τρία βασικά γένη ή είδη, πρώτον στο έπιθυμητικό, δεύτερον στο θυμοειδές (βουλευτικόν) και τρίτον στο λογιστικόν (νοητικόν, θεῖον). Τα τρία αυτά μέρη τῆς ψυχῆς δηλώνουν τις βασικές δυνατότητες ενεργείας τῆς ψυχῆς. Έξ άλλου διαιρεῖ τή γνωστική δύναμη τῆς ψυχῆς εις τὸ αἰσθάνεσθαι, τὸ δοξάζειν, τὸ διανοεῖσθαι και τὸ νοεῖν, ή εις τήν αἴσθησις, τήν δόξα, τήν διάνοια και τὸν νοῦ. Με τὸ αἰσθάνεσθαι ή ψυχή έρχεται σε επικοινωνία με τὸν έξωτερικό κόσμο, αποκτᾷ τήν έμπειρία τῶν φαινομένων του έξω κόσμου. Τὸ αἰσθάνεσθαι σημαίνει και τήν δεκτικότητα τῆς ψυχῆς, δηλαδή τήν ικανότητα να δέχεται έντυπώσεις, συγχρόνως όμως σημαίνει και τήν ενεργητικότητά της κατα τήν επικοινωνία με τὰ φαινόμενα του έξωτερικού

κόσμου. Δηλαδή τὸ αἰσθάνεσθαι εἶναι δύναμα καὶ πάσχειν καὶ ποιεῖν. Γιὰ νὰ αἰσθανθῇ ἡ ψυχὴ, δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ δέχεται τοὺς ἐρεθισμοὺς τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχη καὶ τὴ δύναμη νὰ σχηματίσῃ τὴν εἰκόνα τοῦ φαινομένου. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκείνη ποὺ αἰσθάνεται. Τὰ αἰσθητήρια εἶναι τὰ ὄργανά της. Διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἡ ψυχὴ ἔρχεται σὲ ἐπικοινωνία μὲ τὸν κόσμο τῶν φαινομένων. Τὴν δόξα, δοξασία (δοκῶ, δέχομαι) ὁ Πλάτων τὴν τοποθετεῖ μεταξὺ ἀγνοίας καὶ γνώσεως. Τὸ ἀντίθετό της εἶναι ἡ ἐπιστήμη, ἡ γνώση. Ἡ δόξα σημαίνει τὴ γνώμη, τὴν ὑποκειμενικὴ ἀποψη γιὰ κάτι, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ εἶναι ὀρθή ἀλλὰ καὶ μὴ ὀρθή. Ἡ δόξα δὲν εἶναι κάτι σαφῶς καθωρισμένο, καὶ τοῦτο γιὰτὶ ἀναφέρεται πάντοτε πρὸς τὰ αἰσθητά, πρὸς τὸ γίνεσθαι, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη κατὰ Πλάτωνα ἔχει νὰ κάμῃ πάντοτε μὲ τὰ νοητὰ ὄντα. Ἡ δόξα δὲν στηρίζεται σὲ λογικὰ κριτήρια, δὲν μπορεῖ νὰ δώσῃ λόγον γιὰ ὅ,τι λέγει. Εἶναι μόνον μιὰ ἀπλὴ ἐκδοχὴ, δίχως λογικὴ θεμελίωση. Συνεπῶς εἶναι δυνατὸν ὁ ἓνας νὰ ἔχη τὴν μιὰ δόξα καὶ ὁ ἄλλος τὴν ἄλλη γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα ἀναφέρονται, ἔχουν νὰ κάμουν πάντοτε μὲ τὸν αἰσθητὸν κόσμο, καὶ ἡ πρώτη δίνει ἀμεση, ἐνῶ ἡ δεύτερη δίνει ἔμμεση εἰκόνα γι' αὐτόν.

Ἡ τρίτη βαθμίδα τῆς γνωστικῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα διάνοια. Διάνοιᾶ εἶναι κατ' ἀρχὴν ὄρος, τὸν ὁποῖον χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν μαθηματικὴ ἐπιστήμη, τὴν μαθηματικὴ σκέψη, ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἀφετηρία πάντοτε ἀξιώματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνάγει πορίσματα, μερικώτερες σκέψεις. Ὅμως σι-

γὰρ— ἰσχυρὰ ὁ ὅρος διάνοια προσαναγκάζει τὸν Πλάτωνα γενικώτερη σημασία καὶ σημαίνει τὸ σύνολο τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῶν τρόπων τοῦ σκέπτεσθαι, οἱ ὁποῖοι ἀφορμῶνται ἀπὸ γενικὲς ὑποθέσεις καὶ προχωροῦν λογικῶς σε πορίσματα καὶ συμπεράσματα. Ἡ διάνοια σκέπτεται, ὅπως λέγομε στὴ Λογική, παραγωγικῶς, δηλαδή παράγει τὰ ἐπὶ μέρους ἀπὸ τὰ γενικά. Ἀντίθετα ἡ δόξα, σκέπτεται ἐπαγωγικῶς, δηλαδή γενικεύει ἀπὸ τὰ εἰδικά. Ἡ δόξα εἶναι ἐμπειρική, ἐνῶ ἡ διάνοια εἶναι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ἀφορμᾶται πάντοτε ἀπὸ γενικὰ ἀξιώματα π.χ. ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ τριγώνου, καὶ ἀπ' αὐτὴν προχωρεῖ στίς εἰδικὲς σχέσεις καὶ κρίσεις, ποὺ προσδιορίζουν τὸ τρίγωνο. Τὰ ἀξιώματα, ἀπὸ τα ὁποῖα ἀφορμᾶται ἡ διάνοια, θεωροῦνται ἐξ ἀρχῆς ἀσφάλῃ καὶ ἀποβελούν τίς προϋποθέσεις γιὰ τὴν περαιτέρω πρόοδο τῶν κρίσεων. Δὲν ἐξετάζεται ἀπὸ τὴν διάνοια, ἂν αὐτὲς οἱ ἀξιωματικὲς προϋποθέσεις εἶναι ὀρθές καὶ ποῦ στηρίζεται ἡ ὀρθότητά των, δηλαδή δὲν θεμελιώνει ἡ διάνοια λογικῶς τὰ ἀξιώματά της, ἀλλὰ τα θεωρεῖ αὐτονόητα καὶ αὐταπόδεικτα. Ἐπίσης τὴν μαθηματικὴ σκέψη τὴν χαρακτηρίζει καὶ κατ' ἄλλο. Ἐνῶ τὰ ἀντικείμενά της, οἱ ἀριθμοί, τὰ μεγέθη καὶ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα, εἶναι ὄντα μόνον διανοητά, καὶ ὄχι αἰσθητά, ὅμως εἶναι δυνατόν αὐτὰ νὰ παρασταθοῦν μὲ αἰσθητά. Ἔτσι τὸν κύκλο, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν γεωμετρικὴ του οὐσία, εἶναι ἰδεατός, διανοητός, μόνον μπορῶ νὰ τὸν συμβολίσω μὲ ἓνα αἰσθητὸ ὁμοίωμα, σύμβολο, τὸ ὁποῖον βέβαια ποτὲ δὲν εἶναι ὁ αὐτούσιος κύκλος τῆς γεωμετρίας.

Ὁ ἐμπειριστὴς πιστεύει ὅτι ὁ χαραγμένος με τὸ χέρι ἢ μὲ τὸν διαβήτη κύκλος εἶναι ὁ πράγματικός κύκλος, ὁ γεωμέτρης ὁμῶς γνωρίζει ὅτι αὐτὸ ποῦ χαράσσει στὸν πίνακα εἶναι μόνον ἓνα ὑλικὸ σημάδι, σύμβολο γιὰ τὸν ἰδανικὸ, τὸν πραγματικὸ κύκλο. Κατὰ τὸν Πλάτωνα τὸ εἶναι τοῦ κύκλου τὸ δηλώνει ὁ ὀρισμός, δηλαδή ἡ λογικὴ κρίση, ποῦ κάνει ἡ διάνοια καὶ ὀρίζει τί ἐστὶ κύκλος. Οἱ λέξεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀποτελεῖται ὁ ὀρισμός, δὲν ἔχουν παρὰ συμβολικὴ σημασία. Καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ τίς ἀλλάξῃ ἢ μπορεῖ νὰ δώσῃ τὸν ὀρισμὸ τοῦ κύκλου εἰς ὅποια γλῶσσα κανεὶς θέλει. Τὸ νόημα ὁμῶς τοῦ ὀρισμοῦ, αὐτὸ εἶναι ποῦ ὀρίζει τὸ εἶναι τοῦ κύκλου, ἐνῶ ἡ συμβολικὴ παράσταση, ἡ ὑλικὴ του ἐμφάνιση στὸν κόσμον τῶν αἰσθήσεων εἶναι ἀπλῶς μιὰ εἰκόνα. Ὡστε ἡ διάνοια ἔχει δύο γνωρίσματα. Πρῶτον ἀφορμᾶται ἀπὸ ὑποθέσεις καὶ προχωρεῖ πρὸς τὰ κάτω σχηματίζουσα εἰδικὰς κρίσεις. Δεύτερον, ὅταν πρόκειται γιὰ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴ γεωμετρία, ἡ διάνοια μεταχειρίζεται αἰσθητὰ σύμβολα γιὰ νὰ παραστήσῃ στὴν ὄραση τὰ διανοητὰ της ὄντα. Τὰ σύμβολα αὐτὰ εἶναι τὰ ψηφία τῶν ἀριθμῶν καὶ τὰ αἰσθητὰ ὁμοιώματα τῶν ἰδανικῶν γεωμετρικῶν σχημάτων.

Τὸ ἔργο τοῦ νοῦ, δηλαδή τῆς ἀνωτάτης γνωστικῆς δυνάμεως τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποῖαν ὁ Πλάτων ὀνομάζει νοῦν, ἀρχίζει στὸ ἴδιο ἀκριβῶς σημεῖο, ὅπου ἀρχίζει καὶ τὸ ἔρχο τῆς διανοίας. Ὅμως, ἐνῶ ἡ διάνοια δέχεται τίς ὑποθέσεις καὶ ἀπ' αὐτὰς συνάγει συμπεράσματα καὶ πορίσματα, ὁ νοῦς - καὶ μὲ αὐτὸν ἐργάζεται κατ' ἐξοχὴν ὁ φιλόσοφος ἢ ὁ διαλεκτικὸς - δὲν προχωρεῖ πρὸς τὰ

κάτω, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ βεβαιωθῇ γιὰ τὶς ὑποθέσεις
 τῆς διανοίας. Ἄν π.χ. πρόκειται γιὰ τὴν ἔννοια
 τῆς ἰσότητος, τὴν ὁποῖαν ὁ μαθηματικὸς ἀπλῶς προ-
 ὑποθέτει, ὁ διαλεκτικὸς ἔρχεται νὰ ἐξετάσῃ τὴν
 ἔννοια τῆς ἰσότητος ἀπὸ ὅλες τὶς ἀπόψεις. Ἐχ^ομε
 ἰσότητα ἀριθμητική, ἰσότητα γεωμετρική, ἰσότητα ἡ-
 θική, ἰσότητα πολιτική. Τὸ καθὲ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ εἴ-
 δη τῆς ἰσότητος ἔχει διαφορετικὸ νόημα. Ἄπ' αὐτὰ
 τὰ ἐπ' ἑτέρου μέρους νοήματα τῆς ἰσότητος ὁ φιλόσοφος ἢ
 ὁ διαλεκτικὸς ζητεῖ μὲ ἀναγωγικὴ μέθοδο νὰ συλλάβῃ
 τὴν καθ' αὐτὸ ἰσότητα, δηλαδή τὴν ἰδέα τῆς ἰσότητος,
 ἢ ὁποῖα περιλαμβάνει ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἰσότητος. Ὡστε,
 ἐνῶ ἡ διάνοια ἀφορμᾶται ἀπὸ ἓνα ὠρισμένο εἶδος ἰσό-
 τητος, ὁ νοῦς ἀνάγεται ἀπὸ τὰ περισσότερα εἶδη στὸ
 ἓνα γένος τῆς ἰσότητος, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴ λογικὴ
 πηγὴ καὶ ἀρχὴ ὅλων τῶν εἰδῶν τῆς ἰσότητος. Μόνον αὐ-
 τες οἱ ἀρχές, ὅπου ἀνάγεται ὁ νοῦς, ὀνομάζονται ἀπὸ
 τὸν Πλάτωνα ιδέες. Ὡστε ἡ φιλοσοφία ἢ ἡ διαλεκτι-
 κὴ παραμένει πάντοτε στὴν καθαρὰ νοητικὴ σφαῖρα,
 δὲν κατέρχεται στὰ ἄλλα ἐπίπεδα τῆς γνώσεως. Ἡ
 φιλοσοφία καταγίνεται λοιπὸν μὲ τὰ πρῶτα, αἰώνια
 καὶ σταθερὰ γένη τοῦ εἶναι, τοῦ ὄντως ὄντος,
 καὶ αὐτὰ τὰ γένη ὁ Πλάτων τὰ ὀνομάζει ιδέες.
 Μόνον ὁ νοῦς, ἡ ἀνωτάτη δηλαδή γνωστικὴ δύνα-
 μη τῆς ψυχῆς, εἶναι ἰκανὸς νὰ πλησιάσῃ αὐτὰ τὰ
 γένη τοῦ εἶναι, τὶς αἰώνιες ιδέες.

4. Ἡ διαίρεση τῶν γνωστικῶν δυνάμεων
τοῦ πνεύματος κατὰ τὸν Κάντ

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι κατὰ τὴν ἴδια περίπου διαίρεση τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἀκολουθεῖ ἐπὶ τῆ νεώτερη φιλοσοφία καὶ ὁ πολὺς Κάντ. Διακρίνει καὶ αὐτὸς τὴ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι, τὴ δύναμη τοῦ παραστατικοῦ, τὴ διάνοια καὶ τὸν νοῦ. Ἡ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι σημαίνει καὶ γι' αὐτὸν τὴ δεκτικότητα τῆς ψυχῆς, δηλαδή τὴν ἰκανότητα νὰ δέχεται ἡ ψυχὴ ἐντυπώσεις διὰ τῶν αἰσθήσεων. Τὰ πράγματα, κατὰ τὸν Κάντ, διεγείρουν τὴν δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ἀντίθεση πρὸς τὴν αὐτενέργεια τοῦ πνεύματος, δηλαδή πρὸς τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ τῆς διανοίας κατὰ τὴν διαμόρφωση καὶ ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ, ποὺ προσφέρουν οἱ αἰσθήσεις. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν Κάντ ἡ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι δὲν εἶναι μόνον παθητικὴ, γιατί μέσα της ἐνεργοῦν τὰ A PRIORI στοιχεῖα τοῦ πνεύματος, τὰ ὁποῖα συντελοῦν εἰς τὸν σχηματισμὸ τῶν ἐντυπώσεων. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι οἱ τρόποι τῆς ἐποπτείας, δηλαδή ἡ μορφή τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἡ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος σημαίνει τὴν ὑποκειμενικὴ πλευρά, τὸν ὑποκειμενικὸ παράγοντα τῆς γνώσεως, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως τὸ αἰσθάνεσθαι ἀναφέρεται εἰς τὴν πραγματικότητά, στὸν ἀντικειμενικὸ παράγοντα τῆς γνώσεως, ὁ ὁποῖος παρουσιάζεται ὡς ἀπὸ τὴν ἐμπειρία.

Ἀντικείμενο τοῦ αἰσθάνεσθαι εἶναι τὸ αἰσθητό, δηλαδή ὅ,τι ἐκάστοτε ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ αἰσθήματα, ποὺ ἔχω

για τὰ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Αὐτὸ τὸ ἀντι-
 κείμενο τοῦ αἰσθάνεσθαι, ὅπως εἶδαμε ἤδη, ὀνομάζεται
 ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα φαινόμενο καὶ ἔτσι τὸ ὀνομάζει
 καὶ ὁ Κάντ. Τὸ φαινόμενο δὲν εἶναι ἀπλὸ πλάσμα, δηλαδὴ
 κάτι φανταστικὸ, ἀλλ' ἔχει ἀπτὴ ἐμπειρικὴ ὑπόσταση. Δὲν
 δηλώνει τὴν ἀπόλυτη πραγματικότητα, ἀλλὰ τὴν πραγματι-
 κότητα ἐν σχέσει μὲ τὴ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τὴ
 δύναμη τῆς ἐποπτείας, ἢ τοῦ παραστατικοῦ. Τὰ αἰσθήματα,
 μὲ τὰ ὁποῖα γνωρίζομε τὰ φαινόμενα, μᾶς παρουσιάζουν τὰ
 πράγματα ὅχι ὅπως αὐτὰ εἶναι καθ' ἑαυτὰ, ἀλλὰ ἔτσι ὅπως
 φαίνονται σε μᾶς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι κάθε τι ποὺ εἶναι
 αἰσθητὸ ἐξαρτᾶται ὡς πρὸς τὸ φαίνεσθαι ἀπὸ τὴν ἰδιαί-
 τερη σύσταση καὶ ὀργάνωση τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων.
 Ὅ,τι ὅμως κατὰ τὴν γνώση τῶν φαινομένων δὲν εἶναι αἰ-
 σθητὸ, ὅπως π.χ. ἡ μορφή τοῦ χρόνου, ἢ ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτί-
 ας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, τοῦτο κατάγεται ἀπὸ τὴν ἐπο-
 πτεία ἢ ἀπὸ τὴ διάνοια. Ἡ γνώση ποὺ ἔχομε διὰ τῶν αἰ-
 σθήσεων μᾶς προσφέρει ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος κάτι ὑλικὸ καὶ
 ἀπτὸ, μιὰ ὕλη ἐμπειρικὴ, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως
 ἡ ἴδια αὐτὴ γνώση προσφέρει καὶ μιὰ μορφή, μιὰ ἐποπτεία.
 Ἡ ἰκανότητα λοιπὸν νὰ σχηματίζωμε εἰκόνες κατὰ τὴν ἐπι-
 κοινωνία μας μὲ τὸν ὑλικὸν κόσμον διὰ τῶν αἰσθήσεων καὶ
 νὰ αἰσθανώμεθα τὰ πράγματα ὡς συγκεκριμένα φαινόμενα,
 αὐτὴ ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Κάντ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι. Ἡ
 ἄμεση ἐποπτεία, ποὺ ἔχομε γιὰ τὰ φαινόμενα τοῦ ἐξωτερι-
 κοῦ κόσμου μέσῳ τοῦ αἰσθάνεσθαι, ὀνομάζεται ἀπὸ τὸν Κάντ
 ἐποπτεία διὰ τῶν αἰσθήσεων ἢ ἐμπειρικὴ ἐποπτεία. Αὐτὴν
 τὴν διακρίνει ὁ Κάντ ἀπὸ τὴν καθαρὴ ἐποπτεία, ἢ ὁποῖα

δὲν ἔχει ἐμπειρικὰ στοιχεῖα, εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ
στοιχεῖα, πρὸ μᾶς δίνουσι οἱ αἰσθήσεις, καὶ περιέχει
μόνον τὴ μορφή καὶ ὄχι τὴν ὕλη τοῦ αἰσθάνεσθαι.

Ἡ καθαρὴ αὐτὴ ἐποπτεία πηγάζει ἀπὸ τὴν παραστα-
τικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς, εἶναι γενικὴ καὶ ἔχει ἀναγκαι-
ότητα. Ἐπίσης εἶναι A PRIORI καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ
τὴν ἔννοια τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Χῶρος καὶ χρό-
νος δὲν εἶναι ἰδιότητες ὑλικῆς τῶν φαινομένων, δὲν
ἔχουν καμμιὰ ὑλικότητα, ἀλλ' ἀποτελοῦν τρεῖς τρόπους,
με τοὺς ὁποῖους συντάσσομε τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς πα-
ραστάσεις μας. Τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα τῆς ἐποπτείας,
ἐπειδὴ κατὰγονται ἀπὸ τὴ παραστατικὴ μας δύναμη, εἶ-
ναι πρὶν ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων, πρὶν ἀπὸ
τὰ αἰσθητά, Ὁ Κάντ λέγει: " Ὅλα τὰ πράγματα, τὰ ὅ-
ποια προσφέρονται σὲ αἰσθήσεις μας, εἶναι φαινόμε-
να. Ὅ,τι ὁμοίως - δίχως νὰ θίξῃ τὰ αἰσθητήριά μας -
περιέχει τὴν εἰδικὴ μορφή τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἀνήκει
στὴν καθαρὴ ἐποπτεία". Ἡ καθαρὴ λοιπὸν ἐποπτεία εἶ-
ναι A PRIORI, δηλαδὴ δὲν πηγάζει ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις
ἀλλὰ ἀπὸ τὸ πνεῦμα. Πῶς εἶναι δυνατόν ὁμοίως νὰ ἔχη
καθεὶς ἐποπτεία A PRIORI, δηλαδὴ δίχως νὰ ἔχη αἰσθή-
ματα, δίχως νὰ βλέπῃ ὠρισμένα ἀντικείμενα ἢ ν' ἀκοῦσῃ ὠ-
ρισμένα φαινόμενα; Τοῦτο, λέγει ὁ Κάντ, εἶναι δυνατόν
μόνον ὅταν ἡ καθαρὴ ἐποπτεία δὲν περιέχῃ τίποτε ἄλλο
παρὰ τὴ μορφή τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἢ ὁποῖα ἀκριβῶς προὔ-
πάρχει μέσα μου πρὶν ἀπὸ ὅλες τὶς ἐντυπώσεις, μὲ τὶς
ὁποῖες διεγείρεται ἡ δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι. Ὅτι ὅλα
τὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων ὑπόκεινται σ' αὐτὴν τὴν

γενική μορφή τῆς ἐποπτείας, τοῦτο μπορῶ να τὸ γνω-
ρίζω A PRIORI. Χῶρος καὶ χρόνος εἶναι οἱ δύο A PRI-
ORI μορφές τῆς ἐποπτείας. Δὲν εἶναι ὁ χῶρος καὶ ὁ
χρόνος πράγματα ἢ φαινόμενα, ἀλλὰ εἶναι ὀρισμοί, οἱ
ὅποιοι ἰσχύουν καὶ νοοῦνται μόνον κατὰ τὴν σχέση τοῦ
ὑποκειμένου πρὸς τὰ ἀντικείμενα, τὰ φαινόμενα. Τί
σημαίνει ὅμως μορφή ἐποπτείας; Διακρίνομε πάντοτε
τὴ μορφή ἀπὸ τὴν ὕλη. Μέσα στὰ αἰσθήματα, ποὺ ἔχομε
γιὰ τὰ πράγματα, χωρίζομε ἐπίσης τὴ μορφή ἀπὸ τὴν
ὕλη. Ὑλὴ εἶναι ὅ,τι προσφέρεται στὶς αἰσθήσεις ὡς
ἀπὸ φαινόμενο. Μὲ τὴ μορφή ὅμως συντάσσονται τὰ ὀ-
λικά δεδομένα τοῦ αἰσθήματος καὶ ἀποτελοῦν εἰκόνα. Ἡ
μορφή ἢ ἴδια δὲν εἶναι αἰσθημα, οὔτε εἶναι προῖόν τῆς
πέρας, δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀπ' ἔξω, ἀλλ' ἀνα-
πηδᾷ ἀπὸ τὴν ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, εἶναι ὑποκειμε-
νική καὶ μὲ αὐτὴν τὸ ὑποκείμενο συντάσσει τὸ αἰσθητό,
τὸ φαινόμενο, καὶ τὸ αἰσθάνεται ὡς ἐνότητα. Ὁ χῶρος
εἶναι ἡ μορφή τῆς ἐξωτερικῆς αἰσθήσεως, δηλαδή κυρίως
μὲ τὸν χῶρο αἰσθανόμεθα τὰ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσ-
μου, τὰντικείμενα ἔξω ἀπὸ μᾶς, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ἴ-
διο μας τὸ σῶμα. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα τὰ κρατοῦμε
στὴν ἐποπτεία μας ὡς ἀντικείμενα, ποὺ εὐρίσκονται μέσα
στὸ χῶρο. Μὲ τὸν χῶρο ὀρίζεται ἡ μορφή, τὸ μέγεθος καὶ
ἡ σχέση τῶν ἀντικειμένων τοῦ ἐνὸς μὲ τὸ ἄλλο.

Ὁ χρόνος ἐξ ἄλλου εἶναι ἡ μορφή τῆς ἐσωτερικῆς ἐ-
ποπτείας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ὁ τρόπος,
μὲ τὸν ὅποιον κατατάσσομε καὶ ἐποπτεύομε τὰ ἐσωτερικά
μας βιβήματα καὶ τοὺς στοχασμούς μας, δηλαδή μὲ τὸν χρό-

νο παρακολουθοῦμε τὴν πορεία τῶν ἐσωτερικῶν μας κατὰ-
στάσεων. Τὸ ὑλικὸ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως ἀποτελεῖται
ἀπὸ τὶς παραστάσεις τῆς ψυχῆς μας, οἱ ὁποῖες κα-
λύπτουν ἐκάστοτε τὴν ἐσωτερικότητά μας. Ὁ χρόνος εἶ-
ναι λοιπὸν ἡ A PRIORI μορφή ἐποπτείας, μὲ τὴν ὁποῖαν
κατατάσσομε ὅσα συμβαίνουν μέσα μας καὶ ὀρίζομε τὴ
σχέσή τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ ἄλλο. Ἐτσι κατατάσσομε τὸ ἓνα
ἔπειτα ἀπὸ τὸ ἄλλο ἢ τὸ ἓνα μαζὶ μὲ τὸ ἄλλο, ἐφ' ὅσον
εἶναι σύγχρονα.

Ἡ τρίτη γνωστικὴ δύναμη τῆς ψυχῆς κατὰ τὸν Κάντ
εἶναι ἡ διάνοια. Ἡ διάνοια εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν
παραστατικὴν δύναμη καὶ ἀπὸ τὴν δύναμη τοῦ αἰσθάνεσθαι.

Ἄν οἱ δύο τελευταῖες ἀποτελοῦν τὶς δύο κατώτερες γνω-
στικὲς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ διάνοια καὶ ὁ νοῦς εἶ-
ναι οἱ δύο ἀνώτερες. Ἡ διάνοια χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν
Κάντ ὡς ἡ δύναμη τῆς λογικῆς αὐτενεργείας. Ὅμως γιὰ νὰ
ἀφυπνισθῇ ἡ διάνοια, χρειάζεται καὶ τὴν αἴσθησι καὶ τὴν
ἐποπτεία. Ἡ διάνοια εἶναι ἡ γνωστικὴ ἐκείνη δύναμη τῆς
ψυχῆς, ἡ ὁποία κρῖνει τὰ περιεχόμενα τῆς ἐποπτείας καὶ
ὅ,τι γενικῶς εἰσάγει καὶ ἐμφανίζει ἡ δύναμη τοῦ αἰσθάνε-
σθαι. Ἡ διάνοια ἐκφράζει τὸ ἔργο της μὲ κρίσεις, με-
σειρὰ κρίσεων. Μὲ τὶς κρίσεις αὐτές, οἱ ὁποῖες γίνονται
σύμφωνα μὲ λογικοὺς κανόνες, ἐπιδιώκει ἡ διάνοια νὰ συν-
δέσῃ ὅλα τὰ περιεχόμενα τῶν παραστάσεων καὶ νὰ τὰ ὑπαγά-
γῃ σὲ νόμους. Ἡ διάνοια στηρίζει ὅλο αὐτὸ τὸ ἔργο της
στὶς λογικὲς κατηγορίας καὶ στὶς θεμελιώδεις προτάσεις
ἢ ἀξιώματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἔννοιες καθαρὰ λογικῆς, δηλαδὴ
A PRIORI. Ὡστε οἱ ἔννοιες αὐτές δεν προέρχονται ἀπὸ

τὴν ἐμπειρία, ἀλλὰ συντελοῦν εἰς τὸ νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἐπιστημονικὴ πεῖρα. Τὸν πυρῆνα τῆς διανοίας ἀποτελεῖ ἡ λογικὴ αὐτοσυνειδησία τοῦ ἐγώ. Με τὴν χρῆσιν τῶν λογικῶν κατηγοριῶν ἡ διάνοια συναρτᾷ ὅλα τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρικῆς ἐποπτείας καὶ ἀπαρτίζει τὴν ἀντικειμενικὴν ἐνότητα τῆς πραγματικότητος. Γνώση τῶν πραγμάτων δεν ἔχομε οὔτε μόνον μὲ τὴν αἴσθησιν οὔτε μόνον μὲ τὴν διάνοια, ἀλλὰ μὲ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς πρώτης ἀπὸ τῆς δευτέρας. Τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων πρέπει νὰ τὰ ἐπεξεργασθῇ ἡ διάνοια μὲ τὰς κατηγορίας καὶ τὰς θεμελιώδεις προτάσεις της, γιὰ νὰ ἀποκτήσωμε γνῶσιν τῶν πραγμάτων.

μὲ τὰς κατηγορίας τῆς διανοίας γνωρίζομε τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων, ἐνῶ μὲ τὰ αἰσθήματα ἔχομε μόνον μεμονωμένες εἰκόνες. Τὸ καθὲ πρᾶγμα μὲ τὰς κατηγορίας τῆς διανοίας κατατάσσεται ἐννοιολογικῶς σὲ ὠρισμένη σειρά καὶ νοεῖται πάντοτε σὲ ὠρισμένη σχέση μὲ τὰλλα. Ἀπ' αὐτὴν τὴν κατάταξιν καὶ τὸν ἐννοιολογικὸν προσδιορισμὸν τῶν πραγμάτων καθὼς καὶ τὴν συγκεκριμένην σχέση τοῦ ἐνὸς μὲ τὸ ἄλλο προκύπτει ἡ ἐπιστημονικὴ μας πεῖρα, γνῶσιν τῶν πραγμάτων. Ὁ Κάντ λέγει, ὅτι " ἡ διάνοια εἶναι ἡ δύναμις, μὲ τὴν ὁποῖαν σκεπτόμεθα τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐποπτείας". Ἡ ἴδια ἡ διάνοια δεν διαθέτει δική της ἐπόπτεια, δηλαδὴ δεν ἔχει δικό της ἐποπτικὸν πλήρωμα, ἀλλ' ἐπεξεργάζεται ἐννοιολογικῶς τὸ ἐποπτικὸν ὑλικὸν τῶν αἰσθήσεων. " ... ν εἶναι νὰ ὀρίσωμε τὴν εἶναι διάνοια ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τῆς ἐποπτείας, πρέπει νὰ εἰποῦμε ὅτι ἡ διάνοια εἶναι μία δύναμις λογικὴ, ἡ ὁποῖα μόνη της δεν ἔχει ἄμεση ἐπικοινωνίαν μὲ τὰ αἰσθητά. Μὲ ἄλλα λόγια, διάνοια

είναι ἡ δύναμη ποῦ γνωρίζει με ἔννοιες. Ὅλες οἱ ἐνέργειες τῆς διανοίας εἶναι κρίσεις, συνεπῶς διάνοια εἶναι ἡ δύναμη ταῦ κρίνειν. Μὲ τὶς λογικὲς τῆς κρίσεις ἡ διάνοια ὑποτάσσει λογικῶς πολλὰ παραστάσεις κάτω ἀπὸ ἓνα κοινὸ χαρακτηρισμό. Ἡ διάνοια εἶναι ἐκείνη, ποῦ ἐνώνει τὶς παραστάσεις καὶ τὶς ἀναφέρει στὸ ἀντικείμενο. Τὴν ποικιλία τῶν εἰκόνων, τῶν ἐποπειῶν, ἡ διάνοια τὴν συνθέτει σε ἐνότητα καὶ αὐτὴν τὴν ἐνότητα ἀναφέρει στὸ ἀντικείμενο, δηλαδὴ συνδέει λογικῶς τὶς παραστάσεις μὲ τὰ ἀντικείμενα. Ἡ ἐνωση αὐτῆ τῶν παραστάσεων καὶ ἐποπειῶν καὶ ἡ ἀναφορὰ τους σὲ ἓνα ὁρισμένο ἀντικείμενο προϋποθέτει τὴν ἐνότητα τοῦ συνειδέναί, τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος. Συνεπῶς ἡ ἐνότης αὐτῆ τοῦ πνεύματος, τοῦ συνειδέναί, εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία συνδέει τὸ σύνολο τῶν παραστάσεων μὲ τὸ ἀντικείμενο καὶ αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν ἐγγύηση γιὰ τὸ κῦρος καὶ τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἀναφορᾶς τῶν παραστάσεων εἰς τὸ ἀντικείμενο.

Ὅπως κατὰ τὸν Πλάτωνα ἔτσι καὶ κατὰ τὸν Κάντ διαφέρει ἡ διάνοια ἀπὸ τὸ νοῦ. Ὁ νοῦς εἶναι ἡ ἀνώτατη γνωστικὴ δύναμη τοῦ πνεύματος. Ἔργον τοῦ νοῦ εἶναι νὰ προσδώσῃ ἀνώτερη ἐνότητα στὸ ἔργον τῆς διανοίας, δηλαδὴ στὸ ὑλικὸ ποῦ ἐπεξεργάζεται ἡ διάνοια μὲ τὶς κρίσεις τῆς. Κυρίως ὁ νοῦς ἀναφέρεται στίς κρίσεις τῆς διανοίας καὶ αὐτὲς ζητεῖ νὰ ἀναγάγῃ σε ἀνώτερη σύνθεσι καὶ ἐνότητα. Ὁ νοῦς κατὰ τὸν Κάντ ἐνεργεῖ μὲ δύο βασικοὺς τρόπους, τὸν τυπικὸ καὶ τὸν πραγματικὸ, οὐσιαστικὸ. Ὅταν ἐνεργῇ τυπικῶς, παραμερίζει ὅλως-

διόλου τὸ περιεχόμενο καὶ προσέχει μόνον τὴ λογικὴ
 μορφή τῶν κρίσεων τῆς διανοίας. Ὅταν ἐνεργῆ οὐσια-
 στικῶς, τότε φέρει εἰς φῶς ὠρισμένες ἔννοιες καὶ θε-
 μελιώδεις ἀρχές, οἱ ὁποῖες δεν κατάγονται οὔτε ἀπό
 τὶς αἰσθήσεις, οὔτε ἀπὸ τὴ δianoia, ἀλλὰ εἶναι ἐνεργή-
 ματα δικὰ του. Ἔτσι ὁ νοῦς εἶναι ἡ πηγὴ τῶν ἀρχῶν. Μὲ
 τὶς ἀρχές αὐτές ὁ νοῦς ὑποτάσσει τοὺς κανόνες καὶ τα
 λογικὰ κριτήρια τῆς διανοίας καὶ τείνει νὰ τὶς συντά-
 ξῃ σὲ ἐνότητα καθολικὴ. Ὁ νοῦς συνεπῶς δὲν καταγίνε-
 ται μετὰ τὴν πεῖρα οὔτε μετὰ τα ἀντικείμενα, ἀλλὰ μετὰ τὸ
 ἔργο τῆς διανοίας καὶ ζητεῖ νὰ δώσῃ μὲ A PRIORÍ ἔννοι-
 ἐς ἐνότητα σὶς πολυειδεῖς γνώσεις τῆς διανοίας. Ἡ ἐνό-
 τητα αὐτὴ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἐνότητα ποὺ δίνει ἡ ἴδια ἡ
 διάνοια σὶς κρίσεις της, γιατί ἡ πρώτη εἶναι καθολικὴ,
 γενικὴ, ἐνῶ ἡ δεύτερη παραμένει μερικὴ, εἰδική. Ἀπὸ τὸ
 ἓνα μέρος ἡ διάνοια μὲ τοὺς πολλοὺς λογικοὺς της τρό-
 πους ζητεῖ νὰ γνωρίσῃ τὰ ἀντικείμενα, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος
 ὁ νοῦς ζητεῖ ἀπόλυτη ἐνότητα τῶν ἀρχῶν τοῦ σκέπτεσθαι. Ὁ
 νοῦς ζητεῖ νὰ ἀναγάγῃ τοὺς πολλοὺς λογικοὺς τρόπους, με-
 τοὺς ὁποῖους σκέπτεται ἡ διάνοια, σε ὅσο γίνεται πιὸ λί-
 γους, γιατί τοῦτο εἶναι γενικὸ αἶτημα τῆς λογικῆς. Ὡστε
 ἀντικείμενο τοῦ νοῦ εἶναι τὸ ἔργο τῆς διανοίας. Ὅπως ἡ
 διάνοια μετὰ τὶς λογικὲς της κατηγορίες ἐνώνει καὶ συνθέ-
 τετὴ τὴν ποικιλία τῶν παραστάσεων, ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἀν-
 τικείμενο, ἔτσι ὁ νοῦς ζητεῖ νὰ ἐνοποιήσῃ τὴν ποικιλία
 τῶν ἐνοιῶν, ποὺ μεταχειρίζεται ἡ διάνοια. Πρὸς τὸν σκο-
 πὸν αὐτὸν ὁ νοῦς μεταχειρίζεται ἰδέες. Ὅπως ἡ διάνοια
 εἶναι ἡ πηγὴ τῶν κατηγοριῶν, ἔτσι ὁ νοῦς εἶναι ἡ πηγὴ τῶν
 ἰδεῶν. Οἱ ἰδέες αὐτές τεῖ νοῦ, ὅπως τὶς ἐννοεῖ ὁ Κάντ, εἶναι

ἀρχές ρυθμιστικές, κανονιστικές τῆς διανοίας καὶ ἔχουν σκοπὸ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος νὰ συγκρατήσουν τὴ διάνοια στὰ πεπερασμένα της ὅρια, ἀπὸ τᾶλλο μέρος ὁμως νὰ τὴν βοηθήσουν, ὥστε κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γνῶση τοῦ αντικειμενικοῦ κόσμου νὰ τείνῃ πρὸς πληρότητα. Οἱ κατηγορίαι τῆς διανοίας εἶναι τὰ λογικὰ μέσα, μὲ τὰ ὁποῖα προχωροῦμε ἀπὸ τὸ ἓνα πεπερασμένο αντικείμενον στὸ ἄλλο, ἐνῶ οἱ ἰδέαι μᾶς ὁδηγοῦν σε πληρότητα καὶ ὁλότητα, ὅπου συνθέτομε τὰ πεπερασμένα κατὰ τρόπον ἀπόλυτο.

Ἔτσι ὁ νοῦς μὲ τὶς ἰδέαι δίνει στὴ διάνοια μιὰ κατεύθυνση πρὸς ἀπόλυτη ἐνότητα καὶ πληρότητα, τὴν ὁποῖα ἡ διάνοια μόνη της δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτύχῃ.

νοῦς ἐνώνει ἔτσι τὶς συγκεκριμένες κριτικὰς ἐνέργειαι τῆς διανοίας σὲ ὁλότητα. Μόνον μὲ τὶς ἰδέαι εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήσωμε ἀπὸ τὰ πεπερασμένα, δηλαδή ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες κρίσεις τῆς διανοίας, οἱ ὁποῖαι ἰσχύουν πάντοτε γιὰ ὠρισμένες σειρὰς φαινομένων, πρὸς τὸ ἀπόλυτο. Ὁ νοῦς δὲν ἐκανοποιεῖται ποτὲ μὲ τὴν ἐκαστοτε στάθμη τῆς ἐπιστημονικῆς γνῶσεως, τὴν ὁποῖαν προσκομίζει ἡ διάνοια, ἀλλὰ τείνει πρὸς τὸ ἀπόλυτο.

Ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Κάντ, εὕρσκει μέσα του μιὰ γνωστικὴ ἐκτικότητα, μὲ τὴν ὁποῖαν χωρίζεται ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του, καὶ αὕτῃ ἡ ἐκτικότητα εἶναι ὁ νοῦς. Ὡς καθαρὴ αὐτενέργεια ὁ νοῦς εἶναι πρὸ ὑψηλὰ ἀπὸ τὴ διάνοια. Γιατί, ἂν καὶ ἡ διάνοια εἶναι ἐπίσης αὐτενέργεια, αὕτῃ ἀναφέρεται σα συστήματα ἐποπτεῖων καὶ παραστάσεων καὶ αὐτὲς παράγονται μετὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν αἰσθήσεων. Ὁ νοῦς ἀντιθέτως,

με τις ιδέες που φέρνει εις φῶς, προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἐποπτείας, ὁ ὁποῖός εἶναι πάντοτε πεπερασμένος. Οἱ ιδέες εἶναι κατὰ κάποιον τρόπον ἡ ἐπέκταση τῶν κατηγοριῶν τῆς οὐανοίας πέρα ἀπὸ τὰ πεπερασμένα τους ὅρια. Στῆς ιδέες κατὰλήγομε μὲ ἓνα ὑπερβατικὸ συλλογισμό, γιὰτὶ προχωροῦμε ἀπὸ τὰ δεδομένα καὶ πεπερασμένα πρὸς τὸ ἀπόλυτο. Εἶναι λοιπὸν οἱ ιδέες τοῦ Κάντ ἀπόλυτα νοήματα, δίχως ὅμως σ'αὐτὰ γὰ ἀνταποκρίνονται πράγματα, ἀντικείμενα τῆς πείρας. "Ὁμως τοῦτο δὲν σημαίνει πάλιν ὅτι τὰ νοήματα αὐτὰ εἶναι πλασματικά. Ὁ Κάντ λέγει : " Ἰδέες εἶναι ἔννοιες, στῆς ὁποῖες δὲν ἀνταποκρίνονται ἀντικείμενα τῆς πείρας. Δὲν εἶναι ἐποπτεῖες... οὔτε συναισθήματα, ἀλλὰ ἔννοιες τελειότητος, τὴν ὁποίαν κανεὶς πάντοτε πλησιάζει, χωρὶς ποτὲ νὰ μπορῇ νὰ τὴν ἐπιτύχη ". Οἱ τρεῖς ιδέες τῆς Μεταφυσικῆς εἶναι κατὰ τὸν Κάντ : θεός, ἐλευθερία, ἀθανασία. Καὶ μὲ τις τρεῖς αὐτές ιδέες ὁ νοῦς ζητεῖ τὸ ἀπόλυτο, τὴν ἀπόλυτη ὁλότητα.

Ὁ Κάντ διακρίνει ἐπίσης τέσσαρες κοσμολογικὰς ιδέες, δηλαδὴ ιδέες ποὺ ἀναφέρονται στὸν κόσμον. Καὶ μ'αὐτές ζητεῖ ὁ νοῦς τὸ ἀπόλυτο, τὴν ἀπόλυτη ὁλότητα. Ἡ πρώτη κοσμολογικὴ ιδέα περιέχει τὸ λογικὸ αἷτημα : νὰ συνθέσωμε τὴ δεδομένη ὁλότητα τῶν φαινομένων κατὰ τρόπον πλήρη. Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὸν γὰ τὸ ἐπιτύχη ἡ διάνοια, ἡ ὁποία ποτὲ δὲν ἔχει ἐνώπιόν της τὴν ὁλότητα τῶν φαινομένων, ἀλλὰ πάντοτε ἓνα μέρος, καὶ γι'αὐτὸ τὸ ἔργο της εἶναι πεπερασμένο. Ἡ δεύ-

τερη κοσμολογική ιδέα περιέχει τὸ λογικὸ αἶτημα
 νὰ διαιρέσωμε ἓνα δεδομένο σύνολο τῆς πείρας κατὰ
 τρόπο πλήρη, ἐντελῆ. Οὔτε τοῦτο εἶναι δυνατὸν ποτὲ
 νὰ τὸ ἐπιτύχη ἡ διάνοια, γιὰτὶ στὴν πραγματικότητα
 ἡ διαίρεση ἑνὸς δεδομένου συνόλου τῆς πείρας εἶναι
 ἀτερμάτιστη, δύναμαι νὰ ἐξακολουθῶ ἔσασεὶ νὰ διαιρῶ
 ἓνα δεδομένο σύνολο τῆς πείρας, χωρὶς ποτὲ νὰ φθά-
 σω στὸ τέλος. Ὅ,τι ζητεῖ λοιπὸν ἔδῳ ὁ νοῦς, ὅ,τι
 αὐτὸς συλλαμβάνει ὡς νόημα, εἶναι ἀπραγματοποίητο
 ἀπὸ τὴ διάνοια. Ἡ τρίτη κοσμολογική ιδέα περιέχει
 τὸ λογικὸ αἶτημα : νὰ ἐξηγήσωμε πλήρως πῶς γίνεται
 ἓνα φαινόμενο . Ἡ διάνοια ὅμως ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ
 μᾶς δώσῃ πλήρη, ἐντελῆ ἐξήγηση ἑνὸς φαινομένου, μᾶς
 τὸ ἐξηγεῖ πάντοτε ὑπὸ ὄρους. Τέλος ἡ τετάρτη κοσμο-
 λογική ιδέα περιέχει τὸ λογικὸ αἶτημα : νὰ ἐξηγήσω-
 με πλήρως, δηλαδὴ ἀπολύτως, πῶς καὶ ἀπὸ ποῦ ἐξαρτᾶ-
 ται κάτι ποῦ ὑπάρχει μέσα στὴν πεῖρά μας καὶ εἶναι
 μεταβλητό. Ἡ διάνοια πάντοτε μὲ τὴν ἐξήγηση τῶν
 πραγμάτων μᾶς δείχνει μόνον τὴ μερική ἐξάρτησή τους,
 ποτὲ τὴν ἀπόλυτη. Ὁ νοῦς ὅμως ζητεῖ ἀκριβῶς αὐτὴν
 τὴν ἀπόλυτη ἐξήγηση.

Ὅλες αὐτὲς οἱ ιδέες εἶναι ὑπερβατικές, δηλαδὴ
 ὑπερβαίνουν τὰ ὄρια τοῦ ἀντικειμένου, τὰ ὄρια τῆς
 ἐπιστημονικῆς πείρας. Ὁ Κάντ διακρίνει τὸν θεωρη-
 τικὸ ἀπὸ τὸν πρακτικὸ νοῦ. Πρακτικὸς εἶναι ὁ νοῦς
 ὅταν μὲ τὶς ιδέες του προσδιορίζῃ τὴ βούληση καὶ τὴν
 πράξη του, ὅπως γίνεται τοῦτο μὲ τὴν ιδέα τῆς ἐλευθε-
 ρίας. Ὁ νοῦς ὡς πρακτικὸς εἶναι αἰτία τῶν πράξεων

καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι αὐτενέργεια πρακτική, δηλαδή ἔχει τὴ δύναμη νὰ μὴ προσδιορίζεται στὶς πράξεις του ἀπὸ ἐλατήρια ἐξωτερικά, ἀλλὰ κατευθύνεται ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν του προαίρεση, ἀπὸ τὴν αὐτόβουλη ἀπόφασή του. Τὸν πρακτικὸν πάλι νοῦν ὁ Κάντ τὸν διαιρεῖ εἰς ἠθικὸν καὶ αὐτὸς εἶναι ἡ πηγὴ τῶν ἠθικῶν σκοπῶν - ἢς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου - καὶ τεχνικόν. Ὁ τεχνικὸς πρακτικὸς νοῦς περιλαμβάνει ἐνεργείας, οἱ ὁποῖες δεν προσδιορίζονται ἄμεσα ἀπὸ ἠθικοὺς σκοπούς. Ὁ τεχνικὸς νοῦς μετὰ τὴ δραστηριότητά του μεταβάλλει πράγματα καὶ ὄχι τὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπον. Θεωρητικὸς τέλος εἶναι ὁ νοῦς, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴ γνώση τοῦ προσδιορίζεται ἀπὸ ἰδέας. Κατὰ βάθος θεωρητικὸς καὶ πρακτικὸς νοῦς εἶναι ὁ ἴδιος, γιὰτὶ ὁ νοῦς εἶναι ἓνας. Μόνον ἀπὸ τὴν κατεύθυνση, τὴν ὁποῖαν ἀνοίγει, καὶ ἀπὸ τίς ἰδέας ποὺ προσδιορίζεται, χαρακτηρίζεται ὡς θεωρητικὸς ἢ πρακτικὸς.

5. Ἡ αὐτονομία τοῦ πνεύματος

Μετὰ τὴν διάκριση αὐτὴν τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος, στὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα καὶ στὴ νεώτερη ἐποχὴ ἀπὸ τὸν Κάντ, διαγράφονται τὰ ὅρια τῶν βασικῶν τρόπων τοῦ συνειδέσθαι, δηλαδή τῆς δυνάμεως τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ νοεῖν, καὶ θεμελιώνεται γενικῶς ἡ αὐτονομία τοῦ πνεύματος. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ στὴν ἀρχαία καὶ στὴ νεώτερη ἐποχὴ τὸ πνεῦμα, μετὰ τὴν στροφή εἰς ἑαυτό, ἐζήτησε νὰ ἀποδεσμευθῆ ἀπὸ τὴ δογματικὴ ὄντολογία καὶ μεταφυσική, καὶ ἔτσι ἐθεμελίωσε τὴν αὐτενέργεια καὶ αὐτονομία του. Ἡ φι-

λοσοφία, ἡ ὁποία ἄρχισε τὴ ζωὴ τῆς μετὰ τὴν ἀναζήτησι
τῆς ἀρχῆς ἢ τὴν ἀρχὴ τῶν ὄντων, μετὰ τὴν ἐπιστροφήν εἰς τὸ
πνεῦμα ζητεῖ τώρα τίς ἐσωτερικὲς ἀρχαί τοῦ πνεύματος
καὶ μ' αὐτὰς ἐπιχειρεῖ ν' ἀναλύσῃ τὰ ἀντικειμενικὰ
δημιουργήματα τοῦ πνεύματος. Τὰ προβλήματα τῆς φι-
λοσοφίας γίνονται τώρα προβλήματα τοῦ πνεύματος. Τὸ
πνεῦμα, γὰρ νὰ γνωρίσῃ τὸ εἶναί του καὶ τὴν ἐνέργειάν
του, στρέφεται τώρα πρὸς τὴ συστηματικὴν ἀνάλυσιν τῶν
ἀντικειμενικῶν του ἔργων. Τὰ ἔργα αὐτὰ τοῦ πνεύματος
ἀποτελοῦν κατ' οὐσίαν τὸν ἄμεσο κόσμον τῆς ζωῆς τοῦ
ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος ἀπ' ἀρχῆς τῆς ζωῆς του ἐδημι-
ούργησε ἕνα πνευματικὸν κόσμον, ὅπου μέσα ζῆ καὶ κινεῖ-
ται. Ἡ πρώτη πνευματικὴ μορφή αὐτοῦ τοῦ κόσμου εἶ-
ναι ὁ μῦθος - ἡ μυθικὴ γενικῶς ἐρμηνεία τοῦ κόσμου
καὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπ' ἀρχῆς ἐπίσης τῆς πνευ-
ματικῆς του παρουσίας ὁ ἄνθρωπος ἐδημιούργησε ἕνα σύ-
στημα συμβόλων, τὸ σύστημα τῶν λέξεων, τὴ γλῶσσαν, με-
τὰ ὅποια ἐκφράζει τὰ αἰσθήματα, συναισθήματα καὶ νοή-
ματά του. Ἐπειτα ἐδημιούργησε ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν,
τέχνην καὶ τεχνικὴν καὶ γενικῶς τὰ ἄλλα ἀντικειμενικὰ
ἔργα τοῦ πνεύματός του. Αὐτὸν λοιπὸν τὸν κόσμον τοῦ
πνεύματος, τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξίαν του, ἔρχεται τώρα
νὰ κατανοήσῃ ἡ φιλοσοφία μετὰ τὴν στροφήν ποὺ ἔκαμε ἀπὸ
τὸ ἀπλὸ εἶναί πρὸς τὸ πνεῦμα. Καὶ τὸ πρόβλημα ὅμως
τοῦ εἶναί προσλαμβάνει τώρα καινούργια σημασίαν. Ἐνῶ
πρὶν τὸ εἶναί περιελάμβανε μόνον ὅσα ὑπάρχουν φύσει,
τώρα ἡ ἐννοία τοῦ εἶναί περιλαμβάνει καὶ τὰ ἔργα τοῦ
πνεύματος. Ὁ Πλάτων, γὰρ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸν κόσμον
αὐτὸν τοῦ πνεύματος, ἐδημιούργησε ἕνα ἰδιαίτερον ὄνομα,

τὸν ὄρον "γένεσις εἰς οὐσίαν". Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ ἔργα της, τὴν ἐπιστήμη, τὴν τέχνη, τὴν φιλοσοφία, κινεῖται ἀπὸ τὸ μὴ εἶναι πρὸς τὸ εἶναι, ἀπὸ τὸ κενὸ γίνεσθαι πρὸς τὸ ἄξιο γίνεσθαι, γενικῶς κινεῖται ἀπὸ τὸ γίνεσθαι πρὸς τὸ εἶναι, καὶ ἔτσι οὐσιώνεται, γιατί με τὰ ἔργα της αὐτὰ ἡ ψυχὴ μετέχει, λέγει ὁ Πλάτων, τῆς οὐσίας, τῶν ἰδεῶν. Τί εἶναι λοιπὸν τὸ εἶναι - ποὺ ζητεῖ ἀπ' ἀρχῆς ἡ φιλοσοφία θὰ φανῆ, ὅταν ἀναλύσωμε καὶ ἐρμηνεύσωμε καὶ κατανοήσωμε τὰ δημιουργήματα τῆς ψυχῆς καὶ πρὸ παντὸς τὴν ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ συστήματα κρίσεων, ἀπὸ "λόγους". Πρέπει λοιπὸν - αὐτὸ εἶναι τὸ αἶτημα τοῦ Πλάτωνος - ἀπὸ αὐτοὺς νὰ ξεκινήσωμε, νὰ λάβωμε ὡς ἀφετηρία τοὺς "λόγους", δηλαδή τὸ τί ἐκάστοτε ἐννοοῦμε καὶ λέγομε γιὰ τὰ πράγματα, ποῦ γνωρίζομε. Οἱ "λόγοι", δηλαδή οἱ κρίσεις μας γιὰ τὰ πράγματα, ὄχι ὡς γλωσσικὴ διατύπωση ἀλλὰ ὡς νόημα, περιέχουν πάντοτε μέσα τους τὸ εἶναι. Ἡ ριζικὴ αὐτὴ στροφὴ τοῦ πνεύματος, ἀπὸ τὴν ὕλη εἰς τὰ νοήματα, ἀρχισε στὸν Πλάτωνα μὲ τὸν Φαίδωνα. Στὴν "Πολιτεία" ἔπειτα ὁ Πλάτων ἀνάλυσε συστηματικῶς τὶς βασικὲς λειτουργίες τοῦ πνεύματος. Τέλος στοὺς διαλόγους "Θεαίτητος", "Σοφιστής" καὶ "Παρμενίδης" ἔφθασε σὲ κλασσικὲς διατυπώσεις τῆς φιλοσοφίας του, οἱ ὁποῖες παραμένουν ἀμετακίνητες ὡς σήμερα καὶ ἀποτελοῦν τὶς προϋποθέσεις γιὰ κάθε φιλοσοφικὴ σκέψη.

Καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν κανεὶς πράγματι νὰ ἀρχίσῃ νὰ σκέπτεται φιλοσοφικῶς, ἂν δὲν μελετήσῃ τὰ ἔργα αὐ-

τα τοῦ Πλάτωνος, ὅπου ὁ νοῦς ἀποδεσμεύεται ἀπὸ κάθε δογματικῆ προϋπόθεσι καὶ συνειδητοποιεῖ τὴν αὐτονομία του.

Μὲ τὴ στροφή αὐτὴ ποὺ ἔδωσε ὁ Πλάτων στὴ φιλοσοφία ἔθεσε τὴ μοναδικὴ πνευματικὴ προϋπόθεσι γιὰ κάθε φιλοσοφικὴ κατανόησι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου. Ὅ,τι ὁ Πλάτων ὠνόμασε ἰδέα, τοῦτο ἐνυπῆρχε βεβαίως ὡς αἶτημα τοῦ πνεύματος σὲ ὅλα τὰ προηγούμενα φιλοσοφήματα. Τὴν πρώτη ἀρχὴ ἢ τὴν ἐσχατὴ αἷττα τοῦ εἶναι ἐζήτησε ἀπ' ἀρχῆς ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία. Ἀλλὰ, ἐνῶ τὸ πρόβλημα τοῦτο, τὸ λογικὸ τοῦτο αἶτημα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, εἶναι ἀπ' ἀρχῆς σαφῶς διατυπωμένο, οἱ λύσεις, ποὺ δόθηκαν πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, ἦταν ἀπλὲς ἀπόπειρες, δοκιμές. Ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ζητεῖται ἀπὸ ὅλους τὸ εἶναι, ἡ οὐσία τοῦ κόσμου, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅλοι ὅσοι ἐφιλοδόφησαν πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ἀποσκοποῦν ἓνα ὠρισμένο στοιχεῖο τοῦ κόσμου, ἓνα ὠρισμένο ὄν, καὶ ἀπ' αὐτὸ ζητοῦν νὰ ἐξηγήσουν γενετικῶς ὅλα τὰ ἄλλα. Ἀρχικῶς τὸ ὠρισμένο αὐτὸ ὄν εἶναι ὑλικό, εἶναι μιὰ συγκεκριμένη ὕλη, ἡ ὅποια θεωρεῖται ὡς πρώτη ὕλη, καὶ αὐτὴ ποτίζεται ὡς ἡ αἷττα ὅλων τῶν φαινομένων. Ἐπειτα μερικὰ συστήματα συλλαμβάνον τὴν ἐννοια τῆς νοητῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ εἶναι κατὰ βάθος κάτι μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, εἶναι κάτι ἀνάμεικτο. Καὶ οἱ ἀριθμοὶ τῶν Πυθαγορείων καὶ ὁ λόγος τοῦ Ἡράκλειτου καὶ τὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου, ἀκόμη τέλος καὶ τὸ εἶναι, ὅπως τὸ ἐννοεῖ ὁ Παρμενίδης, σὲ ὅση ἀπόστασι καὶ ἐν βρῖσκειται ἀπὸ τὴν πρώτη ὕλη τῶν πρώτων Ἰώ-

νων φιλοσόφων, παραμένουν κάτι τὸ ἀκαθόριστο, καὶ τὸ μεταξὺ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, δὲν εἶναι πραγματικῶς νοητὰ μὲ τὴν ἔννοια ποὺ εἰσήγαγε ὁ Πλάτων.

Ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀνοίγει σὲ ὅλο του τὸ βάθος τὸν νοητὸν κόσμον, τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, καὶ τὸν χαρακτηρίζει μὲ τὰ σύμφωνα σ' αὐτὸν γνωρίσματα. Μὲ τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν ἡ φιλοσοφία ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καὶ τὸ παλαιὸν πρόβλημα τοῦ εἶναι ἀποκτᾷ τώρα καινούργιο, τὸ πραγματικὸν τοῦ νόημα. Τώρα μόνον εἶναι ποὺ τίθεται τὸ ὄντι τὸ πρόβλημα τοῦ εἶναι. Ὁ Πλάτων δὲν ἐνδιαφέρεται πιά γιὰ τὴν ὑλικὴ ποιότητα τοῦ εἶναι, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ κατανοήσῃ πρῶτα τὴν ἔννοια τοῦ εἶναι καὶ ἀπ' αὐτὴν ἔπειτα εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ καὶ τὸ ὑλικὸν εἶναι. Ἀπὸ τὴν σκοπιὰ αὐτὴ τὰ προηγούμενα φιλοσοφικὰ συστήματα ἐμφανίζονται, κατὰ τὴν γνώμη τοῦ ἰδίου τοῦ Πλάτωνος, ὡς ἀπλᾶ μυθολογήματα, ὡς κοσμολογικοὶ μῦθοι. Ταυτοχρόνως ὅμως ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων δὲν παραγνωρίζει τὴν τεράστια σημασία, ποὺ εἶχαν γιὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως τὰ συστήματα τῶν προδρόμων του - καὶ τὰ χαρακτηρίζει ὡς "γιγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας". Ὅπως δὲν ζητεῖται τώρα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα μέσα στὴν ὑλικὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ μέσα σπὸ πνεῦμα - γιὰτὶ ἐκεῖ μόνον ὑπάρχει τὸ νόημα του, ἡ ἔννοιά του. Ἐτσι ὁ νοῦς, τὸν ὁποῖον ἐταύτισε ὁ Παρμενίδης μὲ τὸ εἶναι, ἀνακαλύπτει τώρα τὴν αὐτενέργειάν του καὶ τὴν αὐτονομίαν του. Ὁ νοῦς δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ εἶναι, οὔτε ἔρχεται ὡς ξένος ἐπισκέπτης σ' αὐτό, ἀλλὰ ὁ ἴδιος προσδιορίζει τὸ εἶναι μὲ τὴν μορφήν του καὶ τὴν ἐνέργειάν του.